

ŞAHMATÇI PSIXOQRAMMASI

*Həsənov Etibar Firuddin oğlu, Ağayev İlham Mansur oğlu
Gəncə Dövlət Universiteti*

Xülasə: Şahmatçının psixoloji hazırlığı ilk növbədə özünü analiz etmək qabiliyyətindən başlayır. Yəni, hər bir şahmatçı mənfə xüsusiyyətlərini bilməli və onların aradan qaldırılması üçün çalışmalıdır. Bu problemlərin həllində valideynlərin rolu daha böyükdür, çünki göstərilən mənfə dəstək şahmatçını psixoloji cəhətdən gücləndirir.

Açar sözlər: şahmatçının psixoloji hazırlığı, şahmatçı psixogramması, psixologiya və şahmat, şahmat ustası, peşəkar şahmatçı.

Ключевые слова: психологическая подготовка шахматиста, психограмма шахматиста, психология и шахматы, шахматный мастер, профессиональный шахматист.

Key words: psychological preparation of a chess player, psychogram of a chess player, psychology and chess, chess master, professional chess player.

İlk dəfə şahmatçının psixoloji “analizini” praktikaya tətbiq edən E.Lasker olmuşdur. Lasker nəinki rəqibin oyun “stilini” hətta onun xarakterini də öyrənirdi. M.Botvinnik isə bu prinsipi daha da inkişaf etdirmiş və rəqiblə olan ən xırda nöqsanlara və davranışlara belə nəzər yetirmiş. Məsələn: bir dəfə Botvinnik M.Eyvlnin oyununu izləyəndə görür ki, Eyvl vəzirlə “uzun” gedişlər edir. Bu şəkildə edilən gedişlər sanki Eyvlnin xoşuna gəlmiş. Botvinnik bu davranışın, Eyvlnin hündür boya malik olması ilə bir əlaqənin olduğunu düşünür. Məhz bu möhtəşəm “psixoloji” yanaşma, Botvinnikə Eyvl üzərində bir çox üstünlüklər qazandırdı. Əgər “d1”dəki vəzir, “e2” və “h5” xanalarına gediş edə bilirdisə, Eyvl bu xanaların içərisində ən uzaq məsafədə olanını seçirdi. Ümumiyyətlə, şahmatçının fiziki və psixoloji durumu, müsbət və mənfə cəhətləri, intellektual və fantaziya səviyyəsi “şahmatçı psixogrammasında” öz əksini tapır.

Fiziki göstərici: Əgər şahmatçının fiziki cəhətcə zəifliyi varsa, onda o, oyunda olan üstünlüyün sonadək saxlanılmasında və ümumiyyətlə turnirin, uğurlu bir şəkildə yekunlaşdırılmasında çoxlu çətinliklərlə rastlaşır.

Möhkəm iradə: Oyun zamanı yaranmış gərginliklərin aradan qaldırılmasında, şahmatçının “misilsiz dostu”.

Təmkin: “Kritik” oyun vəziyyətində, şahmatçının öz fikir və emosiyalarının idarə olunmasında əvəzolunmaz bir yoldaş.

Diqqətin bir dəfə cəmlənməsi: Əgər şahmatçı bütün fikrini, düşüncəsini və diqqətini yalnız lövhəyə yönəldirsə, bu nəticə etibarlı ilə uğurun qazanılmasına bir “stimuldu”

Oriyentasiya: Oyunda vəziyyətin doğru və düzgün qiymətləndirməsində, o cümlədən, fiqurlar arasındakı qarmoniyanın müəyyən edilməsində əvəzolunmaz istiqamətlənmə.

Yüksək intellektual düşüncə: Məqsədyönlü şəkildə hazırlanmış “taktika gedişat”, mükəmməl və səliqəli “oyun planı” şahmatçının səviyyəcə hansı intellektual düşüncəyə malik olduğunu göstərir.

“Şahmat” – psixologiyasının bir hissəsidir desək yanlışdır. Çünki, oynanılmış oyuna baxmaqla insanın necə dərin düşündüyünü, onun qorxaq olub – olmadığını, “emosiyaların” hansı istiqamətdə inkişaf etdiyini və s. bölmək olar. Bir çox şahmatçılar rəqiblərin psixoloji cəhətdən zəif olan məqamlarını öyrənərək onlara qarşı məharətlə istifadə edirlər. Şahmatçı nəinki oyun hazırlığı cəhətdən, hətta psixoloji cəhətdən də tam hazır olmalıdır. Ciddi psixoloji hazırlıq şahmatçının nəticəsini minimum “20%” qaldıra bilər. A.Alyoxin bütün bu məqamlara diqqət yetirilməsinə önəm vermişdir.

Bir çox şahmatçılar, hətta dünya çempionları belə oyun əzrinə kobud səhvlərə yol vermişlər. Buna səbəb, hazırlıq səviyyəsindən daha çox “Şahmat səhvlərin psixologiyasını” göstərmək olar. Səhvlərin çoxu bu şəkildə baş verir: oyunçu kombinasiya fikirlərində lövhədə olan vəziyyətdən xəyalən ayrılaraq qurmaq istədiyi vəziyyəti gözünün qabağına gətirməyə çalışır, amma ilkin tərpənməz vəziyyət hesabını tam dəqiqliyinə əngəl törədərək səhvin buraxılmasına səbəb olur. Bu kimi misalları, o cümlədən, oyunqabağı psixoloji hazırlığın necə aparılması haqqında məsləhətləri, kitabın vərəqlərini səhifələdikcə öyrənəcəksiz.

Şahmatçının psixoloji hazırlığı ilk növbədə özünü analiz etmək qabiliyyətindən başlayır. Yəni, hər bir şahmatçı mənfi xüsusiyyətlərini bilməli və onların aradan qaldırılması üçün çalışmalıdır.

Bu problemlərin həllində valideynlərin rolu daha böyükdür, çünki göstərilən mənəvi dəstək şahmatçını psixoloji cəhətdən gücləndirir.

Oyunqabağı psixoloji hazırlıq:

1.Rəqibinizdən hər cəhətcə geri qalmadığınızı və hətta üstün olduğunuzu bilməlisiniz. Məsələn: yaşca böyüklük, daha erkən şahmatla məşğul olmağınız, müəlliminizin daha güclü olması, gün ərzində rəqibə nisbətən hazırlığı daha çox vaxt ayırmanız, uğurların və medalların daha çox olması və s. Bütün bunlar, sizi rəqibdən psixoloji cəhətdən daha güclü edir və oyunqabağı qorxunu aradan qaldırır.

2.Özünü səbrli aparmaq və rəqibin qıcıq yaradan zarafatlarına məhəl qoymamaq.

3.Özünüzü qürurlu göstərməyə çalışın və bir şeyi unutmayın ki, rəqib sizdən qorxur və bunu biruzə vermir.

4.Əgər rəqib qorxursa demək ki, uduzacaq və sizdən həm psixoloji, həm də hazırlıq cəhətdən daha zəifdir.

5.Qarşılaşmanın hansı nəticə ilə bitməsindən asılı olmayaraq, bunu hədəfə gedən yolda bir pillə hesab edin.

6.Hazırlıq səviyyəsi (məs: kompyüterdə üstün reytingli oyunçunu məğlub etmək, özündən yaşca böyük rəqibə qalib gəlmək və s.) yaxşı olan şahmatçı özündə inam hiss edir və bu da onun psixoloji durumunu gücləndirərək turnurdə uğurlu iştirakına səbəb olur.

Psixoloqlar yaddaşın möhkəmləndirilməsində “Şahmat”ı effektiv bir üsul kimi göstərmişlər. O, cümlədən, çətin hallarda tez və optimal çıxış yolunun tapılmasına, yeni ideyaların qurulmasına və s. müsbət təsir göstərir.

Çox maraqlıdır ki, həkimlər “Alçqeymer” (yaddaş zəifliyi) xəstəliyinə qarşı mübarizədə “Şahmat” oyununu məsləhət görürlər. Çoxları belə hesab edir ki, şahmat – yüksək intellektə malik olan kəslər üçündür. Bəli! Şahmat karyerasının qurulmasında yüksək intellektə ehtiyac var. Lakin, gərgin və sistemli şəkildə olan məşq “yatmış” intellektin oyanışına və inkişafına səbəb ola bilər. Həmçinin elmi araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, şahmat insanın “beyin yarımkürələrinin” hər ikisini aktivləşdirərək “yaradıcılıq qabiliyyətini”, düşünmə sürətini, oxumaq qabiliyyətini artırır, fikir dayanıqlığını azaldaraq diqqətin cəmlənməsinə səbəb olur.

“Əvəzi olmayan intellektdən lazımınca istifadə etməyə dəyər!”

Məğlubiyyət iki cür kiçik və böyük məğlubiyyət. Oyunu uduzmaq kiçik, yarışda yer tuta bilməmək isə böyük məğlubiyyət kimi qəbul ediləsi olsa, sonucda hər ikisi şahmatçının məyus olmasına səbəb olur.

“Mən həmişə qalib gəlməliyəm!” deyən kəs, çox zaman ziddi uğurlara nail ola bilmir, çünki, özlüyündə elə fikirləşir ki, bir oyunu uduzsa hamı onun haqqında danışacaq. Lap dəqiq desək, belə insanlarda uduzmaq qorxusu yaranır ki, bu da, onların öz potensiallarından

lazımınca yararlanmasının qarşısını alır. Peşəkar şahmatçılar arasında belə insanlara rast gəlinməməsi buna bir misaldır.

Tarixdə yalnız bir şahmatçı istisnalıq təşkil edir. Bu da “11”ci dünya çempionu Bobbi Fişerdir. O, keçirilməli olan qarşılaşmadan imtina etmiş və 1975–ci ilin 3 aprelində FİDE tərəfindən titulu əlindən alınaraq Karpova vermişdir. Fişerin qarşılaşmaya gəlməməsi görüş qaydaları ilə əlaqələndirilsə də, bu daha çox “Məğlubiyyət qorxusu” nun olmasına dəlalət edirdi.

Şahmatçı hər iki rəqibinə qalib gəlməyi bacarmalıdır.

Blyumenfeldin oynadığı oyunda, belə bir maraqlı hadisə baş vermişdir. Həmin oyunda 40–cı gediş edilməli idi və bu gedişi Blyumenfeld etməli idi. Maraqlısı ondadır ki, o, 40 –cı gedişdə artıq “mat” elan edə bilirdi. Amma buna baxmayaraq hələ də fikirləşməkdə davam edirdi və sonadək ümid edirdi ki, şahmat ustası bu gedişi etməyəcək. Vaxtın çox az olmasına baxmayaraq Blyumenfeld dayanmadan fikirləşirdi. Bu da rəqibi daha da ümidləşdirirdi. Lakin son saniyədə həmin gözlənilən gediş edilir. Rəqib isə təəccüblə soruşur: Siz nə üçün bu qədər düşünürdünüz? Matı görmüşdünüz? – Görürdüm – amma başa düşə bilmirdim ki, niyə siz təslim olursuz!

Ədəbiyyat

1. Ə.Qasimov – Şahmat oyunu. Bakı – 1948
2. V.Qrişin., Y.İlyin. – Şahmat Əlifbası. Bakı – 1988
3. А.Мальчев. Испанская партия.
4. А.Зейнalli., Р.Əliyev – Şahmat aləminə səyahət. Bakı – 1986
5. Учителю о шахматах. Москва. 1986.
6. Rəsul İbrahimov – Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik. Çarşıoğlu. Bakı – 2013

ПСИХОГРАММА ШАХМАТИСТА

Гасанов Этибар Фуруддин оглы, Агайев Ильхам Мансур оглы
Резюме

Психологическая подготовка шахматиста начинается, прежде всего, с умения анализировать себя. То есть каждый шахматист должен знать свои отрицательные черты и работать над их устранением. Большую роль в решении этих проблем играют родители, поскольку оказываемая моральная поддержка укрепляет шахматиста психологически.

PSYCHOGRAM OF A CHESS PLAYER

Gasanov Etibar Furuddin, Agayev Ilham Mansur
Summary

Psychological preparation of a chess player begins, first of all, with the ability to analyze oneself. That is, each chess player must know his negative traits and work on eliminating them. Parents play a major role in solving these problems, since the moral support they provide strengthens the chess player psychologically.

Rəyçi: Cabbarov Urfan
Daxil olma tarixi 19 sentyabr 2025-ci il

Çapa verildiyi tarix 04.11.2025

Çap vərəqi: 15,4 ç.v. Tiraj :300 ədəd

Gəncə Dövlət Universitetinin nəşriyyatı

Ünvan: Gəncə şəhəri, Heydər Əliyev prospekti, 429

E-mail: elm@gdu.edu.az, (+99422) 266 01 88